

УДК 378.03:34:371.3

ДІАЛОГІЧНІСТЬ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ВИЩОЇ ШКОЛИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ

Ярослав Кічук

*Ізмаїльський державний гуманітарний університет,
вул. Репіна, 12, 68600 Ізмаїл, Україна
e-mail: uaorg@ukr.net*

Висвітлено деякі аспекти навчального діалогу як форми педагогічної взаємодії викладача вищої школи і студентів у процесі засвоєння правознавчого циклу навчальних дисциплін.

Ключові слова: правова свідомість, позитивна правосвідомість учителя, діалог у навчанні, активна форма навчання.

Зі зміною соціально-правових умов життєдіяльності сучасної молоді, коли її соціальне зростання збігається зі становленням у державі хаотичних ринкових відносин та зниженням соціально-позитивного імунітету суспільства, її правова соціалізація значно ускладнюється. Водночас актуалізується виховний вплив особистості викладача вищої школи на стрижневу якість вихованця – правову свідомість, посилюється роль викладацької діяльності у формуванні ціннісно-правової орієнтації майбутніх фахівців освітньої галузі.

Враховуючи вагомість правової свідомості як особистісно-професійної риси вчителя у становленні позитивної правосвідомості учнів, цілком виправданим є науковий і практичний інтерес до тих дидактичних технологій, які максимально сприяють становленню правової культури студентів завдяки результативності педагогічної взаємодії у підсистемі “викладач вищої школи – студент”.

Ми поставили за мету уточнити педагогічну сутність феномена “правосвідомість вчителя”, визначити провідні діалогічні форми навчання студентів – одного з головних чинників формування правосвідомості учнівської молоді.

Філософська наука трактує правосвідомість як форму суспільної свідомості, сукупність поглядів, ідей, що відображає ставлення людей до права, законності, правосуддя, їхнє уявлення про “правомірне” і “неправомірне”. З погляду загальної, соціальної та юридичної психології правова свідомість виявляється у звичках правомірної поведінки, правозначимих соціальних стереотипах та емоційних оцінках; вона є

відображенням соціально-економічних відносин певного суспільства, залежить від чинного права і впливає на правотворчість.

Отже, правова свідомість виявляється як результат відображення чинних у суспільстві законів правового порядку, різновиду правової діяльності держави, її органів, правової поведінки громадян та інших осіб. Як риса особистості правова свідомість є результатом її ознайомлення з чинним правом та практикою його реалізації.

Виходячи з предметної специфіки, юридичні довідкові джерела здебільшого акцентують на правосвідомості як системі знань про право; на структурній його своєрідності, що віддзеркалює такі грані, як світоглядну, або інтелектуальну (погляди, ідеї, теорії); психологічну (почуття, емоції, переживання); поведінкову (правова поведінка, правова активність, правопорушення); на сутності правосвідомості як відображенні у свідомості людини чинного права, а також оціненні у правових поняттях і категоріях (суб'єктивне право, обов'язок, заборона, юридично значимий факт) наявних суспільних відносин (уявлень про бажане право). Розгорнуто у довідковій юридичній літературі подано поелементний склад правосвідомості. Зокрема, виокремлені такі складові:

- за змістом правових поглядів – інформаційний (когнітивний), оцінний (аксіологічний), регулятивний (який регулює психологічну установку щодо поведінки визначеної правом);
- за формою (способом) відображення правової дійсності – поняття, правові почуття;
- за рівнем відображення правової дійсності – правова психологія, правова ідеологія;
- за територіальною поширеністю – правосвідомість загальна або локальна;
- за суб'єктами – індивідуальна, колективна, групова, національна;
- за характером діяльності носіїв – професійно-юридична, непрофесійно-юридична, непрофесійна.

Отже, у контексті теорії держави і права пріоритетами спеціальних досліджень є поняття, суть, структура, функції правосвідомості, її співвідношення з правом та роль у механізмі правового регулювання суспільних відносин. Б. Лазарєв сформував судження про доцільність розглядати виокремлену теорію правосвідомості поряд з такими автономними частинами науки, як теорія права, теорія держави; тобто вважається, що і теорія правосвідомості має самостійне значення.

Науковці (Г. Глезерман, С. Гончарук, І. Єрмолаєва, І. Пилипенко, А. Уледов) переконливо довели, що у розвитку правосвідомості діють певні закономірності, які пов'язані, по-перше, із соціально-економічною зумовленістю правосвідомості та її зворотною дією на суспільне буття, по-

друге, з тісним взаємозв'язком правосвідомості з іншими формами суспільної свідомості, по-третє, із спадкоємністю і творчою активністю правосвідомості.

У психолого-педагогічній літературі зазначено, що індивідуальна правосвідомість формується під впливом навчання і виховання, традицій, морального клімату оточення особистості. Правосвідомість особистості розглядається як основа формування правомірної поведінки і як особистісна риса, що має певні особливості, зокрема в юнацькому віці, а саме: непослідовність і суб'єктивізм. Вони зумовлені переважно двома чинниками: правові знання, ставлення до права та досвід ще не стали складниками правової культури; дотримання особистістю юнацького віку закону перебуває у прямій залежності від тієї особи, яка виступає у конкретному випадку в ролі пред'явника норм права.

Отже, на підставі аналізу довідкових джерел можемо стверджувати, що правосвідомість є важливою формою суспільної свідомості, складним феноменом, який має значний вплив на набуття особистістю "внутрішньої узгодженості" з правовою нормою; йдеться про таку особистісну рису, яка виявляється не як правослухняність, а як усвідомлена правомірна дія. Однак досі не з'ясований ні у соціальній психології, ні у правовій науці мотив як джерело активності особистості у соціально-правовій сфері. Здебільшого науковці (П. Зенін, О. Лукашева, В. Оксамитний та ін.) під терміном "усвідомлена спонук" розуміють двокомпонентне утворення – раціонального і емоційного, – що охоплює й оцінює ставлення до дійсності. Залежно від різновиду мотивів поведінка особистості може не збігатися з вимогами норм права. Отже, розуміння того, що будь-яка дія має мотив, хоча не кожний мотив перетворюється в дію, суттєво актуалізує спеціальне дослідження соціально-правовою психологією мотивації не тільки протиправної, а й правомірної поведінки особистості, розв'язання питання класифікації мотивів. Водночас це ускладнюється цілком очевидним фактом, що поведінка особистості у правовій сфері може бути зумовлена низкою мотивів (навіть їх системою). До того ж кожен з мотивів може бути різним ще й за ступенем усвідомленості, сили впливу, інтенсивності.

Для більш адекватного розуміння педагогічної сутності правової свідомості важливе таке зауваження дослідників: саме ця особистісна риса відображає суспільні відносини не лише за критерієм певного часового терміну, а й темпу, напрямку їх розвитку. У правосвідомості відображені суспільні явища, що пов'язані з правом, а їх усвідомлення особистістю відбувається за певними юридичними категоріями (наприклад, право і обов'язок, закон і законність, суд і правосуддя, правопорушення і юридична відповідальність, порушення і покарання та ін.). Правосвідомість взаємодіє з іншими формами суспільної свідомості, тобто зміни однієї суттєво

впливають на кожну з них. Суттєва ще така особливість правосвідомості: вірогідний не лише прямий, а й зворотний її вплив на суспільну свідомість.

Варто взяти до уваги, що, коли держава прагне набути ознак правової, вчитель вітчизняної школи має усвідомити на рівні переконань морально-духовні цінності правового гатунку, бути спроможним більш активно засвоювати новий сектор у галузі педагогіки – захист прав дитини, власна гідність, самоцінність людини; на рівні ж блоку “знання, уміння і навички” актуалізуються ті, що забезпечують спроможність педагога розширяти і передавати вихованцям накопичене задля їх позитивної правової соціалізації. Отож, оскільки феномен “правосвідомість” є відбитком внутрішнього механізму поведінки майбутнього вчителя у правовій сфері, то у визначенні цього поняття має бути відображено взаємозв’язок, взаємозалежність і взаємообумовленість процесів – “від позитивної правосвідомості вчителя – до позитивної правосвідомості учня”.

Сформованість самосвідомості як властивості психічної діяльності особистості, що здатна і “внутрішньо” регулювати поведінку, і налагоджувати рівновагу із “зовнішніми” впливами, є суттєвою передумовою самовдосконалення майбутнього педагога (зокрема і в ціннісно-правовій сфері) шляхом самопізнання, завдяки самооцінці, саморегуляції.

Правосвідомість розвивається протягом усього життя людини, однак типові мотиви поведінки (зокрема, й у правовій сфері) найбільш активно і міцно формуються у молоді роки. Педагоги-науковці дослідили, що правовому вихованню передують моральне становлення; правова ж соціалізація приєднується до духовно-морального ядра особистості. Можна погодитись з М. Новіком у тому, що основи правосвідомості закладаються у дитинстві, оскільки основні принципи права пов’язані з провідними моральними категоріями добра і зла, чесності і справедливості, загалом з тим, “чого можна”, а “чого не можна” робити.

Правова свідомість найтісніше стикається не тільки з моральною, а й політичною формами свідомості. Вона розвивається у взаємозв’язку, взаємозалежності, взаємозумовленості з філософською, релігійною, атеїстичною та іншими формами громадської свідомості. Однак правосвідомість, як зазначалось, є специфічним різновидом суспільного відображення. Вона може бути охарактеризована, як вважають дослідники (зокрема, М. Марченко, Б. Чернишов), і позитивно, і негативно. Фахівці в галузі правової психології (С. Болоніна, О. Волощук, Н. Наливайко, В. Татенко та ін.) вважають за доцільне вирізняти такі види зруйнування позитивного у правосвідомості особистості: правовий інфантілізм, правовий нігілізм, “перероджена” правосвідомість, правовий дилетантизм, правовий фетишизм. Дослідники застосовують чимало епітетів, намагаючись максимально адекватно охарактеризувати правосвідомість певної

особистості. Наприклад: “розвинена правосвідомість” (Т. Царьова), “стійка правосвідомість” (О. Мицкевич), “свідома правосвідомість” (І. Сабо), “позитивна правосвідомість” (З. Астеміров), “активна (пасивна) правосвідомість” (Л. Петражицький), “зріла правосвідомість” (М. Марченко), “дефективність правосвідомості” (С. Болоніна), “відхилення правосвідомості” (М. Наливайко), “занедбана правосвідомість” (І. Ільїн), “деонтологічна правосвідомість” (С. Сливка) тощо. Привертає увагу думка Л. Кольберга щодо трирівневої класифікації моральної та правової свідомості. На першому рівні їх розвитку людина не відрізняє моральність від закону, на другому вона виконує закон, бо вважає, що саме він підтримує “порядок” у суспільстві, а найвищим є рівень “індивідуальної законотворчості”, коли людина розрізняє і усвідомлює розбіжності між конкретними законами і принципами справедливості.

Правосвідомість майбутнього вчителя – це складна, інтегративна особистісно-професійна риса, що є сплавом знань права, уявлень про правові явища, правових переконань і суб’єктивних вимог до права, яка характеризує ставлення до правової дійсності та визначає його готовність до громадсько-педагогічної діяльності ціннісно-правового характеру. Правосвідомість є системно-інтегрованим поняттям. Правосвідомості майбутнього вчителя властиві певні характеристики, зумовлені його особистісно-професійним статусом. Теоретичний аналіз феномена “правосвідомість майбутнього вчителя” дає підстави вважати, що динаміку рівневої характеристики цієї особистісно-професійної риси можна простежувати за низкою критеріїв та показників їх прояву, а саме: змістовий критерій охоплює знання права та правові переконання; емоційно-оцінний віддзеркалює ставлення особистості до всього правового крізь призму поведінкових установок; діяльнісно-функціональний відображає ступінь готовності особистості до ціннісно-правової діяльності громадсько-педагогічного характеру (доцільно розрізнати репродуктивну, репродуктивно-творчу, творчо-репродуктивну та творчу).

Навчання – провідний чинник формування усіх новоутворень особистості. Таке розуміння зумовлює підвищену увагу не тільки до всіх складників означеного процесу, а й до новітніх підходів його оптимізації на доуніверситетському чи доінститутському етапі становлення особистості.

Поглибленого вивчення потребують процесуальні й змістові аспекти навчання студентів, зокрема, які “замикаються” на проблемі діалогу, співпраці та взаємодії з викладачем правознавчих дисциплін у вищому навчальному закладі. Бо лише педагогічна взаємодія (на противагу традиційній інформаційно-перевірчій функції викладача) докорінно змінює стиль навчальних відносин. Однак правовиховна діяльність студентів вищої педагогічної школи поки що залишається поза належною увагою дослідників.

Діалог у навчанні є своєрідною формою педагогічної взаємодії у підсистемі “викладач–студент” в умовах навчальної ситуації, коли відбувається інформаційний обмін, взаємний вплив і регулюються відносини.

Навчальний діалог дає змогу “створити ситуацію успіху у навчанні” кожного студента, завдяки доброзичливості, усуненню страху, оприлюдненню достоїнств особистості, наголошенню на персональній винятковості, авансуванню інтелектуальної ініціативи студента тощо.

Як переконливо доводить досвід, викладачі правознавчих дисциплін досить результативно застосовують активні форми навчання. Практика свідчить, що дієвим інтерактивним методом навчання студентів, тобто шляхом, який максимально активізує внутрішні резерви особистості, є метод “парламентського слухання”.

Загальновідомо, що діалогічність навчального процесу спроможний забезпечити викладач, який працює у творчому режимі. Співпраця у підсистемі “викладач – студент” – сприятливий чинник розвитку позитивної правової свідомості майбутніх фахівців.

DIALOGUE OF HIGHER SCHOOL LEARNING AS A PRECONDITION OF STUDENTS' LEGAL AWARENESS DEVELOPMENT

Yaroslav Kichuk

*Izmail State Liberal Arts University,
Repin Str., 12, UA-68600 Izmail, Ukraine
e-mail: uaorg@ukr.net*

The article dwells upon some aspects of a learning dialogue as a form of higher school teacher and student cooperation in the process of teaching and learning law subjects.

Key words: legal awareness, positive legal awareness of higher school instructor, dialogue in learning, active form of learning.

Стаття надійшла до редколегії 24.03.2004
Прийнята до друку 05.10.2004